



# Історія України 20–30-х рр. ХХ ст.

УДК 94(477)“1920”

М. О. Фролов

## **СТАЛІН І УКРАЇНА: ОСОБЛИВОСТІ СТОСУНКІВ МІЖ КРЕМЛІВСЬКИМ ДИКТАТОРОМ, УКРАЇНСЬКИМ НАРОДОМ, КЕРІВНИЦТВОМ УСРР І КП(Б)У В 1920–х рр.**

*У статті розглядається маловивчена проблематика особистого ставлення Й.В. Сталіна до народу України, національного питання українців, КП(Б)У та УСРР, їх керівництву в 1920-х рр. На широкій базі дослідження аналізуються дореволюційний і післяреволюційний погляд Сталіна на українську суспільно-політичну проблематику. Підкреслюється його практична участь в реалізації більшовицької політики в Україні після жовтня 1917 року, з метою укорінення в УСРР радянської влади.*

**Ключові слова:** Й.В. Сталін, КП(Б)У, радянська Україна, національне питання, українізація, номенклатура.

Життєвий шлях Й.В. Сталіна, його політична та державна діяльність, наслідки та результати цієї діяльності продовжують залишатись у центрі суспільно-політичної і наукової дискусії, яка триває гостро практично в усіх країнах пострадянського простору. Ця дискусія має місце і в Україні. Періодично вона загострюється у зв'язку з конкретними політичними подіями, тендеціозними публікаціями новомодних сталіністів або провокаційними діями сучасної Компартії. Найбільш гучним поводом для продовження суспільно-політичної та наукової дискусії навколо діяльності Сталіна в Україні, її результатів і наслідків виявились події, пов'язані з провокаційним, демонстративним встановленням пам'ятника Сталіну в Запоріжжі в 2010 році та знищення його політичними опонентами сучасних сталіністів у цьому ж році. Та обставина, що руйнівників сталінського погруддя в Запоріжжі притягнули до кримінальної відповідальності за «терор», виглядає досить містично: Й.В. Сталін усе життя боявся замахів на свою особу, створив унікальну систему захисту верхівки більшовицької партії, але українські «терористи» переслідують його пам'ятники майже через 60 років після його смерті.

Стаття присвячена виявленню та всебічному аналізу подій і фактів, пов'язаних з особою діяльністю Й.В. Сталіна в Україні в 1920-х рр., його ставленню до українців, як народу, що на початок революційного 1917 мав загальнонаціональні нерозв'язані питання. У першу чергу, мова йшла про національне та соціальне питання. Архівні джерела, опубліковані документи та матеріали, спогади сучасників подій і величезна кількість вітчизняних та закордонних досліджень різноманітної діяльності Й.В. Сталіна дають змогу неупереджено й всебічно дослідити поставлене завдання.

У сучасній вітчизняній історіографії існує низка праць, присвячених окремим аспектам діяльності Й.В. Сталіна в Україні і стосовно неї. У більшості з них погляди, позиція, політична активність Сталіна в Україні в 1920-х рр. розглядаються в контексті дослідження значних історичних подій: революція та громадянська війна, неп, реалізація рішень XII з'їзду РКП(б) щодо проведення політики коренізації (українізація), внутрішньополітична боротьба в СРСР після смерті Леніна, формування керівної верхівки радянської України, її особливості функціонування та привілеї. Автори цих праць С.В. Кульчицький, Ю.І. Шаповал, В.М. Даниленко, Г.І. Касьянов, Греченко, Р.Я. Пиріг, М.С. Дорошко, Г.Г. Єфіменко не ставили собі за мету розглядати детально особисту позицію Сталіна, тому зрозуміло, що в їх наробках цей діяч з'являється фрагментарно, там де цього потребує логіка дослідження [1]. Аналогічним був і підхід до аналізу діяльності Сталіна в Україні в 1920-х – 1930-х рр. і автора статті в його монографічних дослідженнях, присвячених формуванню та функціонуванню на українських теренах засад й інституцій більшовицької політичної системи, утвореною верхівкою партії та феномену компартійно-радянської або номенклатурної еліти [2]. На наш погляд, настав час створення наукової синтетичної праці, присвяченої поглядам та діяльності Й.В. Сталіна в Україні, як кремлівського диктатора і керівника могутнього СРСР. Треба об'єктивно, без політичних уподобань й емоцій, на основі широкої джерельної бази, дослідити весь комплекс існуючих наукових проблем з цього питання і зробити неупереджені висновки. І безумовно, що

починати цю роботу треба з розгляду дореволюційної діяльності Й.В. Сталіна та періоду революції і громадянської війни в Україні.

Україна та українці привертала увагу Й.В. Сталіна ще в дореволюційні часи, коли він за рахунок знання міжнародних відносин народів Кавказу, створив в очах В.І. Леніна та верхівки більшовицької партії власний образ знавця національних проблем Російської імперії. Видана в 1914 році окремою брошурою сталінська стаття «Марксизм і національне питання» лише зміцнила переконаність Леніна та партійної еліти в тому, що Сталін є не тільки ефективним практиком-підпільником у Росії, але й людиною схильною до формулювання та продукування важливих ідей для подальшої боротьби РСДРП(б) проти царату [3. С.248]. Насправді, стаття «Марксизм і національне питання» створена Сталіним у 1913 р. у столиці Австро-Угорщини Відні була результатом колективних зусиль: іноземні матеріали для Сталіна, що не володів європейськими мовами, збирав М.І. Бухарін, а писати та редагувати статтю допомагало подружжя російських соціал-демократів емігрантів Олександр Трояновський і Олена Розмирович [4. С.24-25].

Аналізуючи дореволюційні статті Сталіна з національного питання ретельні дослідники його життєвого шляху вже звертали увагу на те, що він, як і Ленін, досить оригінально, можна сказати специфічно трактував свій партійний постулат про право різних народів, що були в складі Російської імперії, реалізувати свої національні потреби про самовизначення, виділення зі складу імперії та створення власної, незалежної держави. Сталін виступав проти надання права для самовизначення народам Закавказзя, татарам і 9/10 народів, що входили до складу Російської імперії, але погоджувався на перспективне утворення власної держави народом Фінляндії. Пізніше, уже в 1917-1918 рр. В.І. Ленін і Й.В. Сталін змушені були визнати реальність утворення незалежної польської держави. Україна в свідомості Сталіна та більшовицької верхівки завжди входила до складу 9/10 частини народів, що перебували в складі Російської імперії і не повинні були мати свою незалежність. Тобто, негативне ставлення до перспективи вирішення українцями свого національного питання було сформовано в Леніна, Сталіна та керівництва більшовицької партії ще в дореволюційні часи [5, с.111-114]. Л.Д. Троцький не випадково звертав увагу на подвійні стандарти в реалізації Сталіним визнаного більшовиками у власній програмі право націй на самовизначення. Він вважав Сталіна більше російським великодержавним шовіністом, ніж пролетарським інтернаціоналістом [6, с.212].

Після перемоги більшовиків у боротьбі за владу в жовтні 1917 року, Й.В. Сталін увійшов до складу першого радянського уряду, як народний комісар у справах національностей. Одночасно він увійшов до складу вищого керівництва більшовицької партії, був обраний членом ЦК РСДРП(б), вважався довіреною особою В.І. Леніна, сумлінним виконавцем його найскладніших завдань. У період революції та громадянської війни Й.В. Сталін безпосередньо опікувався українськими справами і як нарком у справах національностей, і як партійний діяч – член ЦК більшовицької партії, а після утворення в 1919 році політбюро ЦК, і як член політбюро ЦК РКП(б). Ленін доручав у цей період Сталіну найскладніші завдання, пов'язані з Україною і вважав, що Сталін їх виконував з максимально можливою за тих умов ефективністю. Запеклий опонент Й.В. Сталіна Л.Д. Троцький навпаки вважав, що діяльність наркома національностей в Україні в 1917-1920 рр. була суцільною поразкою і спричинила реальні проблеми для утвердження на українських теренах радянської влади [7. С.45].

Українці та їх політичні партії восени 1917 року, користуючись умовами революції та послаблення центральної влади в російській столиці створили вищі органи державної влади та започаткували незалежність Української Народної Республіки. Й.В. Сталін з листопада 1917 р. бере безпосередню участь у переговорах з Центральною Радою й урядом УНР. Усі його зусилля в цей період були направлені на недопущення розвитку в Україні фінського сценарію реалізації права нації на самовизначення. Сталін, у перші дні після перемоги більшовиків, у листопаді 1917 р. підписує постанову про передачу українському народу національних реліквій, які були відібрані в нього за наказом Катерини II у XVIII ст. та зберігались у Петрограді в Ермітажі та Преображенському соборі [8, с.452-454]. Але будь-які дипломатичні прояви з боку керівництва радянської Росії не похитнули наміри провідників УНР проводити курс на утворення незалежної української держави. Зрозумівши це Ленін і верхівка більшовицької партії вирішили провести проти УНР військово-політичну операцію, з метою встановлення свого панування. Ленін, і підтримуючий його з цього питання Сталін, ніколи не вважали за можливе відділення України й утворення українцями власної держави. Проведена на початку 1918 року військово-політична операція закінчилась для більшовиків короточасною перемогою. Вони захопили Київ, але незабаром змушені були відступити з України згідно з умовами Брестської угоди. Під час гострої внутрішньопартійної кризи у зв'язку з обставинами і ціною цього договору, Сталін без вагань підтримав Леніна. Україна була окупована німцями та австро-угорцями в 1918 р. та зазнала жорстокого пограбування. Але Сталін, як і Ленін, вважав, що за перебування більшовиків у владі можна було нехтувати національними інтересами України [9, с.86].

Існування УНР і подальший розвиток національно-патріотичного руху в Україні, охоплення ідеєю подальшої розбудови власної держави все більшої кількості українців і небажання Леніна та верхівки більшовиків будувати комуністичну державу без України призвели до появи феномену української радянської державності. З перших днів існування штучно започаткованої радянської України, як противаги Центральній Раді та УНР й інструменту ЦК більшовицької партії і Раднаркому РСФРР щодо встановлення свого панування в Україні, Сталін опинився в епіцентрі подій. Хоча його особисте ставлення до УСРР та її керівних органів було досить критичне, він сумлінно проводив політику Леніна і ЦК партії.

Спочатку Ленін і Сталін намагались реалізувати для захоплення влади в Києві петроградський сценарій. Тобто скликати в столиці України Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських депутатів з утворенням на ньому Центрального виконавчого комітету рад України, який мав усунути Центральну Раду від влади. Про це Сталін 17 листопада 1917 р. сказав у телефонній розмові з київським більшовиком С.С. Бакинським. Зміст розмови відразу опублікувала партійна газета «Правда», що свідчило про те, що Сталін висловлював думки та пропозиції Леніна і ЦК РСДРП(б). Прислухатись до порад Сталіна рекомендував більшовикам України і голова ЦВК РСФРР Я.М. Свердлов [10, с.64].

Провал цього плану стимулював більшовицьке керівництво до проведення впродовж 1918-1920 рр. трьох військово-політичних операцій, які нібито ініціювались урядом УСРР, підконтрольність якої ленінському Раднаркому і ЦК більшовицької партії не викликала сумніву.

Сталін брав безпосередню участь у підготовці та створенні влітку 1918 року Комуністичної партії більшовиків України у Москві. Йому, разом із В.І. Леніним, Г.О. Зинов'євим і Я.М. Свердловим, вдалось через затверджені статутні документи та організаційні механізми зробити КП(б)У підконтрольною структурою РКП(б) і затвердити за нею статус обласної організації загальноросійського рівня. Тобто формально КП(б)У мала в партії таку ж вагу, як партійна організація однієї з областей Росії. З цього моменту і до кінця 1920 року Сталін був фактичним куратором ЦК КП(б)У і уряду УСРР від політбюро і ЦК РКП(б). У жовтні 1918 – березні 1919 рр. Й.В. Сталін був членом ЦК КП(б)У і членом Закордонного бюро КП(б)У. У жовтні 1918 – липні 1919 рр., а член Революційно-Військової Ради УСРР і представник ВЦВК у Раді Робітничої та Селянської Оборони України. У жовтні 1919 р. – січні 1920 р. Сталін – член Реввійськради Південного фронту, у січні-серпні 1920 р. – член Реввійськради Південно-Західного фронту. Одночасно в лютому – березні 1920 р. – голова Військової Ради Української Трудової армії, що працювала у Донбасі [11, с.6]. Наприкінці 1919 р. політбюро ЦК РКП(б) затвердило рішення про включення Й.В. Сталіна до складу Всеукраїнського ревкому, але після його особистої апеляції з цього питання до Леніна воно було переглянуто. Сталін не бажав надовго відриватись від керівництва в Москві і перетворюватись у діяча українського масштабу. Його політичні амбіції того часу були вже значно ширшими і далекоглядними [12, с.96].

Неодноразові особисті відрядження Й.В. Сталіна в Україну, його безпосередня участь у військових і політичних акціях на українських теренах у 1918-1920 рр. збагатили майбутнього кремлівського диктатора практичним досвідом, яким він потім користувався багато років для затвердження адміністративно-політичних, кадрових, соціально-економічних стосовно радянської України в складі СРСР. Він добре був обізнаний із діяльністю та особливостями позиції політичних і військових опонентів більшовиків в Україні в роки революції та громадянської війни: С.В. Петлюри, М.С. Грушевського, В.К. Винниченка, Є.І. Коновальця, Н.І. Махна, М.О. Григор'єва, Ю.Ю. Тютюнника, С.О. Єфремова, М.П. Порша, О.М. Шульгіна, В.О. Голубовича та багатьох інших. Сталін щодо кожного з них мав свою особисту сформовану позицію. Тому пізніше, у 1920-х – 1930-х рр. генсек ЦК ВКП(б) по різному вирішив долю цих діячів. М.С. Грушевський і А.В. Ніковський отримали дозвіл повернутись із еміграції в УСРР і працювати в Академії наук під пильним оком ОДПУ, що само по собі готувало їх трагічний фінал. С.О. Єфремов став центральною фігурою обвинувачення на гучному процесі «Спілки визволення України» у 1930 році, маючи до цього часу можливість займатись науковою діяльністю. У 1920 р. Й.В. Сталін був серед тих членів політбюро ЦК РКП(б), які підтримали наміри В.К. Винниченка повернутись із еміграції, вступити до КП(б)У й посісти високу посаду заступника Раднаркому УСРР. Коли ця комбінація зруйнувалась Леніні і Сталін дозволили виїзд В.К. Винниченка за кордон, де він до кінця своїх днів займався виключно літературою. Сталін, як свідчить колишній радянський розвідник Павло Судоплатов, надав особистий наказ на знищення в 1938 р. у Роттердамі Є. Коновальця [13, с.37-48].

Й.В. Сталін, як представник ЦК РКП(б) у ЦК КП(б)У добре знав і керівників лівих, націонал-комуністичних партій в Україні, які до 1920 року опонували більшовикам у боротьбі за владу, спираючись на українське селянство та інтелігенцію – УКП-боротьбистів і УПЛСР-борьбистів. Він контролював реалізацію ленінського плану ліквідації політичного опору боротьбистів і борьбистів, яку проводив навесні 1920 року в Україні голова Раднаркому УСРР Х.Г. Раковський. Самоліквідація УКП-боротьбистів і УПЛСР-борьбистів, перехід значної частини їх колишніх членів у лави КП(б)У, призначення колишніх лідерів боротьбистів і борьбистів на високі посади в центральних і місцевих органах влади УСРР були логічним завершенням цієї багатоходової політичної операції. Сталін особисто зустрічався з О.Я. Шумським, В.М. Елланом-Блакитним, М.М. Полозом, Г.Ф. Гриньком, Л.І. Ковалевим, П.П. Любченком, Є.П. Терлецьким, М.М. Алексєєвим та іншими керівниками націонал-комуністичних партій і обговорював з ними умови злиття їх партій з КП(б)У. Пізніше доля вихідців із лівих українських партій в КП(б)У була трагічною, Ленін і Сталін цинічно використали революційний романтизм лідерів цих партій для вирішення питання побудови в Україні однопартійної диктатури [14, с.134-258].

Безумовно, найбільше в 1918-1920 рр. Й.В. Сталін контактував з представниками компартійно-радянської еліти в Україні. Його особиста взаємодія з Х.Г. Раковським, Г.І. Петровським, Г.Л. П'ятаковим, М.О. Скрипником, В.П. Затонським, С.В. Косіором, Е.Й. Квірінгом, Д.З. Мануїльським, М.В. Фрунзе, В.Я. Чубарем та багатьма іншими керівниками різних інституцій УСРР і вищого керівництва КП(б)У залишала велику спадщину архівних і опублікованих документів, мемуарів та спогадів, що підкреслює

надзвичайну активність ділових контактів і високий рівень зацікавленості особисто Сталіна станом справ в Україні.

Особливо турбувала Й.В. Сталіна в 1918-1920 рр. поширеність серед керівного складу КП(б)У націонал-комуністичних поглядів. Саме в ці роки сформувалась його негативна оцінка особистості М.О. Скрипника. Шкідливим він вважав і перебування в керівництві КП(б)У, особливо після партійної наради в Гомелі в 1919 році, одного з фундаторів КП(б)У Г.Ф. Лапчинського. Сталін доклав багато особистих зусиль для того, щоб придушити в 1918-1919 рр. опозиційний виступ у КП(б)У націонал-комуністів В.М. Шахрая і С.М. Мазлаха, які почали систематичну агітацію серед партійців окремого та самостійного статусу КП(б)У від РКП(б) [15, с.74-76].

У 1919-1920 рр. Й.В. Сталін уникав відкритих конфліктів із головою Раднаркому УСРР і членом ЦК РКП(б) Х.Г. Раковським. Останній був загальновідомою політичною креатурою В.І. Леніна в керівництві УСРР і КП(б)У й особистим другом і соратником Л.Д. Троцького. Сталін у ці роки ще не мав навіть серед більшовицького загалу такої ваги, щоб зробити із Раковського або Фрунзе залежну від себе особисто людину. Але трохи пізніше, у 1923 році, остаточне підкорення «бунтівної» КП(б)У (вислів М.І. Бухаріна) Сталін розпочав саме з усунення з усіх посад в Україні Х.Г. Раковського, шляхом переведення його на закордонну дипломатичну роботу [16, с.201].

Висновок про зростаючий, але ще відносно незначний авторитет Й.В. Сталіна серед партійного активу в 1919-1920 рр. підтверджують результати його участі в Четвертій конференції КП(б)У 17-23 березня 1920 року, як представника ЦК РКП(б). Опубліковані протоколи конференції засвідчують, що особиста участь у конференції Й.В. Сталіна не змогла припинити формування розколу в лавах керівництва КП(б)У. Сформовані керівні органи КП(б)У на цій конференції склалися із прихильників антиленінської партійної фракції «демократичного централізму» на чолі з Т.В. Сапроновим. Й.В. Сталін змушений був апелювати до політбюро ЦК РКП(б), з метою анулювання результатів Четвертої конференції КП(б)У. Ленін і політбюро ЦК РКП(б) підтримали Сталіна: результати скандальної конференції були скасовані, а «децисти» на чолі зі своїм лідером Т.В. Сапроновим були усунуті з України. Переобраний склад політбюро і ЦК КП(б)У був підконтрольний Х.Г. Раковському та Г.І. Петровському. Але Сталін надовго запам'ятав свою публічну поразку в КП(б)У в 1920 році [17, с.29-31, 194-203, 267-273, 282, 440-442, 473-478].

Після завершення подій громадянської війни на всьому постімперському просторі перемогою більшовиків, керівництво РКП(б) започаткувало в 1921-1922 рр. складний процес «збирання земель» у межах нової комуністичної держави. У контексті цього процесу розпочався новий етап опанування України більшовицькою елітою та вмонтування засад української радянської державності в централізаторську модель московського партійно-державного центру. Пропозиції Й.В. Сталіна з цього питання, політична вага якого після тяжкої хвороби В.І. Леніна в 1922 році та призначення Сталіна генеральним секретарем ЦК РКП(б) значно збільшилась, викликали гостре протистояння між керівною «трійкою» політбюро ЦК партії (Г.О. Зинов'єв – Л.Б. Каменев) та керівництвом УСРР на чолі з Х.Г. Раковським. На персональному рівні полеміка відбувалась найгучніше між Сталіним і Раковським. Сучасникам подій особливо запам'яталась їхня публічна дискусія на XII з'їзді РКП(б), де розлючений опором керівництва КП(б)У Сталін назвав Раковського і Скрипника «конфедералістами» [18, с.141].

Боротьбу голови Раднаркому УСРР Х.Г. Раковського в 1922-1923 рр. під час утворення СРСР за збереження значного обсягу повноважень і певної автономії влади підтримав практично весь склад політбюро ЦК КП(б)У. Але Сталін, намагаючись розколоти позицію політбюро ЦК КП(б)У, зробив ставку на амбіції Д.З. Мануїльського, якого звабив перспективою входження до складу членів ЦК РКП(б). Незабаром він домовився з М.В. Фрунзе, якого чекала найвища військова посада в Москві та з Е.І. Квірінгом, якого під шаленим тиском московської «трійки» із політбюро ЦК РКП(б), було з третьої спроби призначено керівником ЦК КП(б)У. УСРР у грудні 1922 року увійшла до складу СРСР, але зусилля Х.Г. Раковського та політбюро ЦК КП(б)У виявились немарними: Й.В. Сталін під тиском В.І. Леніна і Л.Д. Троцького змушений був відмовитись від своєї моделі «збирання земель» та залишити за керівництвом УСРР значний обсяг владних повноважень [19, с.236-241].

В обмін на відмову від вирішення національного питання українців, шляхом створення власної держави, їм, як і представникам народів Закавказзя, Білорусі, Казахстану та Середньої Азії, Сталіним на XII з'їзді РКП(б), від імені ЦК партії, було запропоновано політику коренізації. В УСРР реалізація засад цієї політики незабаром отримала назву українізації. Сталін особисто контролював хід українізації. З одного боку він мав надію, що українізація буде сприяти значному розширенню соціальної бази підтримки існуючого політичного режиму, а з іншого боку намагався подолати можливість нового вибуху патріотичних настроїв українців.

Після того, як Й.В. Сталін став генеральним секретарем ЦК РКП(б), він разом із В.М. Молотовим і Л.М. Кагановичем швидко відпрацювали засади та механізми тотального контролю за всією вертикаллю владних інституцій у СРСР. Одним із таких механізмів був затверджений рішенням XII з'їзду РКП(б) у 1923 році, механізм номенклатурного відбору, висування, призначення та звільнення керівних кадрів усіх рівнів. Саме цей механізм було застосовано Сталіним і його ставлеником на чолі ЦК КП(б)У з 1925 року Л.М. Кагановичем для вирішення поставленого завдання: одночасного прискорення темпів політики українізації, особливо щодо впровадження української мови та культури, висування на посади керівників усіх рівнів більшовиків-українців, а з іншого боку запобіганню розвитку патріотичних настроїв, у першу чергу серед творчої інтелігенції та української частини КП(б)У [20, с.286-299].

Завдяки механізму номенклатури Сталін і Каганович у 1926-1927 рр. виштовхнули з керівних посад в УСРР та в КП(б)У як супротивників курсу українізації, так і тих діячів, які вважали, що настав час передати владу в республіці виключно в руки українців (О.Я. Шумський, Г.Ф. Гринько, П.К. Солодуб, М.М. Полоз, К.А. Максимович та інші). Замість позбавлених владних посад більшовицьких діячів в Україні в 1926-1927 рр. були призначені більшовики українського етнічного походження, які своїм підвищенням були зобов'язані особисто Сталіну і Кагановичу. Серед них виділялись колишні боротьбисти та українські комуністи П.П. Любченко, А.А. Хвиля, В.І. Порайко, А.А. Річицький, В.М. Качинський, Ю.М. Коцюбинський, Ю.І. Кулик, О.І. Лісовик, Ю.А. Мазуренко, О.М. Дудник, О.Л. Триліський та інші. Одночасно з цим, Сталін і Каганович знайшли порозуміння на ґрунті розгортання процесів українізації в сфері партійно-радянського апарату, освіти, культури, мистецтва з одним зі своїх давніх опонентів – Миколою Олексійовичем Скрипником. Призначений нарком освіти УСРР М.О. Скрипник до самогубства в 1933 р. став уособлювати державну підтримку процесів українізації в самому широкому спектрі гуманітарного простору [21, с.87-88].

Й.В. Сталін підтримкою політики українізації значно зміцнив свої особисті позиції не тільки серед керівного і партійного загалу КП(б)У, але й у частині суспільства, яка чутливо реагувала на реальне ставлення радянської влади до поширення української мови в сферах освіти, культури, засобах спілкування між владними інституціями та структурами та звичайними громадянами. Але навіть заради завоювання додаткових прихильників в Україні Сталін до своєї смерті в березні 1953 р. не пішов на логічний і довгоочікуваний крок – на чолі КП(б)У ніколи не був етнічний українець. Керівниками КП(б)У, починаючи з 1918 р., були: росіяни Г.Л. П'ятаков, В.М. Молотов, М.С. Хрущов, Л.Г. Мельников, поляк Ф.Я. Кон, євреї Д.З. Мануїльський та Л.М. Каганович, німець Е.Й. Квірінг, поляк С.В. Косіор.

На відміну від Й.В. Сталіна члени післяленінського політбюро ЦК більшовицької партії Л.Д. Троцький, Г.О. Зинов'єв, Л.Б. Камен'єв, М.І. Бухарін небагато часу своєї політичної діяльності приділяли в 1917-1925 рр. українським справам. Це виявилось вагомим для них програвшим моментом під час розгортання внутрішньополітичної боротьби за владу під час тяжкої хвороби Леніна, а особливо після його смерті в січні 1924 року. Усунення Х.Г. Раковського з України влітку 1923 року «трійкою» московських більшовицьких вождів на дипломатичну роботу спочатку у Велику Британію, а потім у Францію, значно послабило позиції Л.Д. Троцького серед партійного загалу КП(б)У. Зверхнє ставлення Троцького до керівництва КП(б)У, до самого факту існування Компартії України сформувало ситуацію, коли ЦК КП(б)У підтримало Сталіна. Генеральний секретар ЦК партії виявився до них ближчим, зрозумілим і переконливим. Не останню роль у виборі українських номенклатурників зіграла й постійна критика результатів і наслідків політики українізації з боку Л.Д. Троцького, Г.О. Зинов'єва і Л.Б. Камен'єва. Й.В. Сталін, через механізм номенклатури, у період 1922-1923 рр. цілеспрямовано усунув з України наявні та потенційні креатури Л.Д. Троцького. На початок загострення протистояння між Л.Д. Троцьким і «трійкою» вождів із політбюро ЦК у боротьбі за владу в 1923 році голова Реввійськради і головний претендент на місце першого в керівництві СРСР і РКП(б) не мав в Україні і КП(б)У широкої підтримки [22, с.196-214].

Українські партійці в 1920-х рр. послідовно підтримали Сталіна і сталінців у боротьбі за владу проти угруповань у керівництві більшовицької партії, які уособлювали Л.Д. Троцький, Г.О. Зинов'єв, Л.Б. Камен'єв, О.І. Риков, М.П. Томський. Цьому сприяв комплекс об'єктивних і суб'єктивних причин, серед яких головною була всебічна залежність компартійно-радянської еліти від того, хто конкретно керує комуністичною державою у Москві. Без політичної підтримки більшовицької еліти, органів насилля і примусу, війська керівництво УСРР і КП(б)У в 1920-х рр. було нездатне самостійно забезпечити панування радянської влади на українських теренах. Вдячність Й.В. Сталіна полягала в тому, що починаючи з червня 1924 року він наполегливо просував керівних діячів КП(б)У до складу членів і кандидатів у члени політбюро ЦК більшовицької партії. Першим був М.В. Фрунзе. Після нього в січні 1926 року кандидатом у члени політбюро ЦК ВКП(б) було обрано голову ВУЦВК Г.І. Петровського. Потім кандидатами у члени політбюро ЦК ВКП(б) обирались: керівник КП(б)У Л.М. Каганович, голова Раднаркому УСРР В.Я. Чубар, другий секретар ЦК КП(б)У П.П. Постишев. У 1930 році С.В. Косіор, який як керманіч КП(б)У, гостро виступив проти М.І. Бухаріна і О.А. Рикова під час нового раунду боротьби за владу, а потім публічно підтримав курс на новий комуністичний штурм, за ініціативою Сталіна був затверджений членом політбюро ЦК ВКП(б). С.В. Косіор, В.Я. Чубар, Г.І. Петровський, П.П. Постишев залишались у складі політбюро ЦК ВКП(б) до трагічних подій Великої терору 1937-1938 рр. З них цей період пережив тільки позбавлений усіх посад і деморалізований Г.І. Петровський. Косіор, Чубар і Постишев були репресовані, залишаючись у складі політбюро ЦК ВКП(б), згідно з особою санкцією Й.В. Сталіна [23, с.527-528]. Цікаво, що окрім представників керівництва КП(б)У в складі політбюро ЦК партії у 1920-х – 1930-х рр. не було жодного «націонала» із інших радянських республік.

Ставлення Й.В. Сталіна до України та українців, їх національних і соціальних проблем почало формуватись ще в дореволюційні часи. Він, як і В.І. Ленін та верхівка РСДРП(б), вважав, що Україна обов'язково повинна бути в складі майбутньої комуністичної держави. Він підтримав тезу більшовика Г.Л. П'ятова про те, що «буржуазія» може скористатись революцією для того, щоб відірвати Україну від Росії й утворити самостійну незалежну українську державу. Тому, у період 1917-1920 рр. Й.В. Сталін, і як нарком національностей у складі ленінського Раднаркому РРФСР, і як партійний діяч, куратор УСРР і КП(б)У від ЦК РКП(б), докладав багато особистих зусиль для опанування України радянською владою, підпорядкування інституцій і структур УСРР московським аналогом РСФРР. Після третьої, вдалої військово-

чекістської операції більшовиків проти України в 1920 р. Сталін зосередився на політичній роботі, пов'язаній із укоріненням радянської влади на українських теренах. У 1920-х рр. йому і більшовицькій партії багато чого в цьому сенсі вдалось зробити.

Головне, що не викликає сумніву, Й.В. Сталін, починаючи з жовтня 1917 року і впродовж 1920-х рр. приділяв особливу увагу Україні та українським справам. Його бажання бачити Україну в складі комуністичної держави, переконаність у необхідності позбавити українців можливості крокувати після революційного 1917 р. самостійно, штовхали Сталіна до активної політичної діяльності, різноманітних акцій, глибокого пізнання українських реалій. У 1920-х рр. Сталін перетворився із теоретичного знавця української проблематики в жорстокого, послідовного і прагматичного реалізатора більшовицького курсу підкорення України.

#### Джерела та література

1. Кульчицький С.В. Поступь истории: новое видение // Зеркало недели. – 2002. - № 18(393) – 18 мая; його ж. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996; його ж. Партійно-радянський апарат у системі влади // Український історичний журнал. - 1994. - № 6. – С.3-15; Шаповал Ю. Людина і система: штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. – К.: Наукова думка, 1994. – 270 с.; Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка радянської України (1917-1938 рр.): Монографія. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 368 с.; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.; Шаповал Ю.І. Сталін, сталінізм і Україна // Маршрутами історії. – К.: Політвидав України, 1990. – С.288-317.
2. Фролов М.О. Компартийно-радянська еліта в УСРР (1917-1922 рр.): становлення і функціонування. – Запоріжжя: Прем'єр, 2003. – 448 с.; його ж. Компартийно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. – Запоріжжя: Прем'єр, 2004. – 798 с.
3. Измозик В., Старков Б., Павлов Б., Рудник С. Подлинная история РСДРП-РКП(б)-ВКП(б). Краткий курс. Без уполномочий и фальсификаций. – Сиб.: Питер, 2010. – 496 с.
4. Трояновський О. Через годы и расстояния. История одной семьи. – М.: Вагриус, 1997. – 384 с.
5. Такер Р. Сталин. История и личность: Путь к власти. 1879-1929; У власти 1928-1941 / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2006. – 864 с.
6. Троцкий Л.Д. Сталин / Под ред. Ю.Г. Фельштинского: В 2 т. – М.: СП «ТЕРРА», 1990. – Т.1.
7. Троцкий Л.Д. Сталин / Под ред. Ю.Г. Фельштинского: В 2 т. – М.: СП «ТЕРРА», 1990. – Т.2.
8. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна (керівник), О.В. Кресін та ін. / За ред. В.Ф. Панібудьласки. – Ч.1. – К.: Вища школа, 1997.
9. Фендюшин О. Украинская революция. 1917-1918 / Пер. с англ. Л.А. Шоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 334 с.
10. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
11. Курас І.Ф. Перебудова та актуальні проблеми вивчення історичного досвіду Компартії України // Український історичний журнал. – 1989. - № 7.
12. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та інші. – Т.3. – Генеза, 2003.
13. Судоплатов П.А. Спецоперации. Лубянка и Крмель 1930-1950 годы. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1997. – 688 с.
14. Фролов М.О. Компартийно-радянська еліта в УСРР (1917-1922 рр.): становлення і функціонування. – Запоріжжя: Прем'єр, 2003. – 448 с.
15. Юренко О.П. Василь Шахрай: сторінки життя і діяльності. Світогляд. Доля // Український історичний журнал. – 1995. - № 1.
16. Волковинський В.М., Кульчицький С.В. Християн Раковський: Політичний портрет. – К.: Політвидав України, 1990.
17. Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17-23 березня 1920 р. Стенограма. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 528 с.
18. КПСС в революциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986) / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС – 9-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1985. – Т.4.
19. Якубовская С.Н. Строительство союзного советского социалистического государства. – М.: Наука, 1960.
20. Дорошко М.С. Номенклатура: керівна верхівка радянської України (1917-1938 рр.): Монографія. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 368 с.
21. «Українізація» 1920-1930-х років: передумови, здобутки, уроки / За ред. В.А. Смолія. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003.
22. Греченко В.А. Внутріпартійні дискусії початку 20-х років: досвід, уроки // Маршрутами історії / Упоряд. Ю.І. Шаповал; Ред.кол.: Ф.М. Рудич, І.Ф. Курас та інш. – К.: Політвидав України, 1990.
23. Залесский К.А. Империя Сталина. Биографический энциклопедический словарь. – М.: Вече, 2000. – 608 с.

**Фролов Н. А. Сталин и Украина: особенности отношений между кремлевским диктатором, украинским народом, руководством УСРР и КП(Б)У в 1920-х гг.**

*В статье рассматривается малоизученная проблематика личного отношения И.В. Сталина к народу Украины, национальному вопросу украинцев, КП(Б)У и УСРР, их руководству в 1920-х гг. На обширной базе исследования анализируется дореволюционный и послереволюционный взгляд Сталина на украинскую общественно-политическую проблематику. Подчеркивается его практическое участие в реализации большевистской политики в Украине после октября 1917 года, с целью укоренения в УССР советской власти.*

